

Mateja Šporčić

Veleučilište Baltazar Zatrešić

Ulica Vladimira Novaka 23, HR-10290 Zatrešić

msporcic@bak.hr

STANDARDNO I DIJALEKTNO U KUHARSKIM NAPUTCIMA KAPUCINA PASHAZIJA

Ovaj se rad bavi jezikom *Kuharskih naputaka kapucina Pashazija* iz 1787. godine, i to sa stajališta sinkronije i dijakronije. Sa sinkronijskog stajališta pokušat će se utvrditi standardnost odnosno dijaklektalnost pojedinih jezičnih osobina u Pashazijevu tekstu. Proučavatelji hrvatskoga kajkavskog književnog jezika ističu da je »jezik u djelima pisaca pojedinog razdoblja u bitnim svojim osobinama jedan te isti, bez obzira na to iz kojega kajkavskoga kraja pisac potječe«, te da je »na osnovi tih djela nemoguće dobiti povijesnu dijaklektalnu sliku kajkavskih podnarječja i govora« (Šojat 1981:2). Međutim, kuharice su tekstualna vrsta praktične namjene pa će u njih prodirati elementi vernakulara više nego u druge vrste tekstova, a u identifikaciji i analizi dijaklektnoga u *Kuharskim naputcima* polazi se od pretpostavke da se dijaklektno obojene jezične osobine mogu izdvojiti na temelju usporedbe s osobinama književnoga kajkavskog jezika p(r)opisanoga u gramatikama toga idioma. Kao referentna gramatika za taj dio analize odabran je Szentmártonyjev *Uvod u nauk o hrvatskome jeziku* (1783).

U drugom dijelu analize s povijesnodijalektoloških se polazišta razmatra mogućnost da se varijable identifikirane kao dijaklektne u Pashazijevu idiolektu atribuiraju pojedinim organskim sustavima kajkavštine te se one uspoređuju s onime što se u dijaklektološkoj literaturi zna o današnjim jezičnim osobinama Pashazijeva materinskog idioma (Pashazije je rođen u Severinu na Kupi, koji pripada istočnomu dijelu goranskoga dijaklektu kajkavštine, a kao gvardijan kapucinskog samostana djelovao je u Zagrebu i Varaždinu). Naposljetku, pod pretpostavkom da uočena odstupanja od norme osamnaestostoljetnoga kajkavskog standarda i odabiri među pojedinim varijantama doista predstavljaju upliv dijaklektnoga, razmatra se i mogućnost dobivanja informacija o osobinama organskih govora kajkavštine 18. stoljeća.

1. Uvod

Do danas je poznato nekoliko kuharica pisanih hrvatskim kajkavskim književnim jezikom, a s obzirom na to da su nastale krajem 18. i početkom 19. stoljeća, logično se mogu shvatiti kao izraz stilske formacije i duhovnih pregnuća prosvjetiteljstva, koje se, prema Katičiću, u hrvatskim zemljama javlja u razdoblju od druge polovice 18. stoljeća do 1830. godine, kada započinje hrvatski narodni preporod (Katičić 2013). Od triju dosad otkrivenih kajkavskih kuharica, rukopisni recepti kapucina Pashazija, o kojima je riječ u ovome radu, kronološki prethode drugim dvjema. Naime, Pashazijevi su *Kuharski naputci* (s 45 recepata) datirani 1787. godine (Jembrih 2006), *Domaći sokač* (s 33 recepta) anonimnog zapisivača smješta se na prijelaz 18. na 19. stoljeće (Jembrih 2005), dok je jedina tiskana kajkavska kuharica objavljena 1813. godine *Sokačka knjiga* Ivana Krstitelja Birlinga.¹ Ona opsegom višestruko nadmašuje prethodno spomenuta dva teksta s obzirom na to da sadrži čak 554 recepta te je u 21. stoljeću doživjela i svoj pretisak (usp. Birling 1813/2006).

Koliko je nama poznato, dosad se kuharice pisane hrvatskim kajkavskim književnim jezikom radobla prosvjetiteljstva nisu detaljnije jezično analizirale. U fokusu ovog priloga bit će upravo jezik, odnosno fonologija, morfologija i leksik najstarije od triju poznatih kajkavskih kuharica – Pashazijevih *Kuharskih naputaka*. Razlozi su za to višestruki, a o njima će pobliže biti riječi u poglavlju o metodologiji. Autor odnosno zapisivač ove stare kajkavske kuharice jest zagrebački kapucin fra Pashazije, za kojega Jembrih navodi da je rođen kao Matija Sečen u Severinu na Kupi (Jembrih 2006:79). Bio je član kapucinskog reda (franjevci kapucini) te propovjednik, a *Hrvatski franjevački biografski leksikon* navodi da je umro u Zagrebu 1787. godine, u 41. godini života i 21. godini redovništva (Kemiveš 2001; Hoško–Čošković–Kapitanović 2010:543).² Nedvojbeno je da je u varaždinskoj samostanskoj biblioteci ostalo sačuvano njegovo rukopisno djelo pod naslovom *Libellus Benedictionum (Diversarum. Conscriptus a Patre Paschasio) Severinensi Capucino, Anno Domini 1787. Zagrabiae in Conventu nostro Capucinico* (Jembrih 2006:80). Kao što je vidljivo iz samog naslova

¹ Birlingova je kuharica ujedno jedina od ovdje nabrojanih koja je poslužila kao građa za *Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika* (na toj napomeni zahvaljuje-mo anonimnom recenzentu).

² Ako su podaci o godini Pashazijeve smrti i njegovoj dobi u trenutku smrti točne, znači da je Pashazije rođen 1746. godine. To pak znači da ne može biti točan podatak koji navodi Jembrih, a koji se odnosi na godine obnašanja dužnosti gvardijana u varaždinskom kapucinskom samostanu (1751. – 1753.) odnosno u zagrebačkome (1757. – 1758.) (Jembrih 2006:80).

knjižice, zapis je nastao u zagrebačkom kapucinskom samostanu 1787. godine, koja je ujedno i godina Pashazijeve smrti.

Libellus Benedictionum po svojem je sadržaju obrednik raznih blagoslova, koji obuhvaća 229 stranica, nakon čega slijedi 56 stranica uputa kako se pripremaju razna jela i liječe razne bolesti. Stranice su malog formata (vel. 15,5 x 10 cm), što objašnjava relativno velik broj stranica u odnosu na količinu teksta (Jembrih 2006:79). Obrasci blagoslovnih molitava pisani su latinski, a sve ostalo (dio o pripremi jela i liječenju bolesti) hrvatskim, odnosno hrvatskim kajkavskim književnim jezikom (Kemiveš 2001; Hoško–Čošković–Kapitanović 2010:543). U sklopu dijela o pripremi jela i liječenju bolesti, koji je uvezan ispred i iza latinskog obrednika te pisan hrvatskim jezikom, na prvih šest stranica nalazi se prvi dio kuharskih naputaka (njih 14), a drugi dio, koji slijedi iza latinskog teksta, odnosi se na 12 stranica s 31 naputkom. Jembrih pretpostavlja da je Pashazije tu knjižicu nosio sa sobom te je kuharske naputke mogao po potrebi priopćiti domaćici, koja ih je mogla zapisati, no zapravo su recepti namijenjeni kuharu, što se vidi iz uputa na kraju pojedinih recepata (...*budeš žmahno serkal, buš mogel, kuhal buš, žmahnu juhu budeš jel*) (2006:79–80).

Koliko je dosad poznato, riječ je o »prvom kulinarskom priručniku pisanom kajkavskim jezikom«, a koji je i sadržajem i namjenom ispunjavao svoju korisnu funkciju (Jembrih 2006:82–83). Osim toga, Pashazijevi recepti svjedoče ne samo o tome što se u 18. stoljeću jelo u kapucinskom samostanu nego i o tome što se jelo i pripremalo u zagrebačkoj plemićkoj ili građanskoj kuhinji (s obzirom na to da je Pashazije mogao dijeliti recepte, a vjerojatno je to i činio, s domaćicama, kuharicama i kuharima s kojima je bio u kontaktu). Sami su recepti vrlo praktični i kratki, ne koriste se mjerne jedinice (osim ponegdje »funta«), sve se sprema »od oka«, prema vlastitu iskustvu. Ne znamo je li Pashazije svoje recepte znao napamet ili ih je prepisao iz kakve njemačke ili mađarske kuharice (Jembrih 2006:82–83).

2. Ciljevi i metodologija istraživanja

Kulinarski recepti, odnosno kuharice tekstna su vrsta koja, zahvaljujući svojoj namjeni i okrenutosti kućnoj sferi doma, obitelji i svakodnevice, ima osobit potencijal progovoriti o kulturi, sredini i vremenu u kojem je tekst nastao (Ivanišević 2017). S obzirom na tu samorazumljivu činjenicu, u ovom se radu polazi od pretpostavke da se taj prodor »svakodnevnoga« može detektirati i na razini jezika kojim je tekst kuharice pisan. Stoga je polazna hipoteza da će u tekstovima ovog tipa biti više elemenata vernakulara svojstvenih vremenu nastanka teksta nego u tekstovima druge namjene,

primjerice književnoumjetničkim, znanstvenim ili liturgijskim tekstovima istog vremena.

Jezična analiza najprije će se provesti na sinkronijskoj razini, pri čemu Pashazijevu kuharicu valja smjestiti u kontekst jezika koji je od polovice 16. do polovice 19. stoljeća bio jezikom pismenosti u trima županijama sjeverozapadne Hrvatske – Zagrebačkoj, Varaždinskoj i Križevačkoj (Schubert–Štebih Golub 2020:327). To je idiom koji se u filologiji naziva različitim terminima, a ovdje ćemo se služiti sintagmom »hrvatski kajkavski književni jezik« (u daljnjem tekstu: HKKJ). Sinkronijska jezična analiza provedena je na trima razinama: fonološkoj, morfološkoj i leksičkoj, a njezin je glavni cilj bio pronaći jezična obilježja koja odstupaju od norme HKKJ-a koja je opisana u gramatikama suvremenima Pashazijevu tekstu te u recentnim cjelovitim studijima o HKKJ-u. Analiza je pokazala da zaista postoje jezični elementi koji odstupaju od norme HKKJ-a koja je opisana u relevantnim priručnicima, a varijable koje su detektirane kao značajne upotrijebljene su za zaključke o dijakronijskoj razini. Naime, pretpostavka je da elementi pučkoga u književnim djelima pojedinog razdoblja mogu upućivati na povijesnu sliku organskih idioma koji su materinski idiomi pisaca odnosno zapisivača ili idiomi okoline u kojoj ili za koju pisac piše.³

Jedan od najboljih poznavalaca HKKJ-a Antun Šojat ističe da su stari kajkavski pisci »izbjegavali dijalektizme« te »njegovali poseban tip kajkavštine, svoj književni jezik«, stoga je »jezik u djelima pisaca [HKKJ]-a, op. a.] pojedinog razdoblja u bitnim svojim osobinama jedan te isti, bez obzira na to iz kojega kajkavskoga kraja pisac potječe« te je »na osnovi tih djela nemoguće dobiti povijesnu dijalekatsku sliku kajkavskih podnarječja i govora« (Šojat 2009:2). Ipak, pretpostavka od koje se polazi u jezičnoj analizi koja je ovdje predstavljena jest da je s obzirom na specifičnu, svakodnevnu namjenu teksta, u njemu ipak moguće detektirati jezične elemente koji bi se mogli opisati kao vernakularni. Osim toga, valja primijetiti da se Pashazije u konkretnome slučaju našao u poziciji da na neki način sam domišlja jezik svojega spisa s obzirom na to da u doba kada je pisao svoje *Naputke* nije postojala tradicija bilježenja kuharskih recepata na kajkavštini. Naime, *Sokačka knjiga* Ivana Birlinga iz 1813. godine prva je takva tiskana knjiga, što znači da ako su i postojali, rukopisni recepti prije Pashazija i Birlinga nisu mogli imati neku masovniju recepciju, a samim time niti utjecati na oblikovanje nekoga »kulinarskoga jezičnog standarda«.

³ Pri tome se pod pojmom »književni« razumijeva jezik u knjigama, jezik pisane riječi, u opreci prema govorenom jeziku.

2.1. Standardno i dijalektno u *Kuharskim naputcima*

Kao što je već rečeno, prvi je cilj jezične analize Pashazijeva teksta utvrditi standardnost odnosno dijalektalnost pojedinih jezičnih osobina. Referentna točka u utvrđivanju standarda HKKJ-a o koji se u ovom radu odmjerava Pashazijev idiom jest gramatika HKKJ-a Ignaca Szentmártonya, *Einleitung zur kroatischen Sprachlehre für Deutsche*, koja godinom izdanja (1783.) neposredno prethodi Pashazijevu rukopisu, pa se može pretpostaviti da vjerojatno ponajbolje opisuje jezični uzus u vremenu u kojem je Pashazije zapisivao svoje recepte. Riječ je ujedno i o prvoj tiskanoj kajkavskoj gramatici (gramatika Ivana Vitkovića iz 1779. ostala je u rukopisu) (Štebih Golub 2018).

Na ovome mjestu već treba upozoriti na neka moguća metodološka ograničenja opisanog pristupa detekcije nestandardnih oblika u pisanom idiomu. Naime, postavlja se pitanje u kojoj mjeri normativni priručnici zaista opisuju jezičnu praksu svojega doba. Događa se da i sami gramatičari »ne poštuju« pravila odnosno opise koje donose u svojim gramatikama. Odnos između gramatičkog (pr)opisa i uporabne prakse u HKKJ-u oprimjeren je radom dvaju kajkavskih gramatičara – Josipa Ernesta Matijevića i Ignaca Kristijanovića, koji su osim slovnica pisali i književne tekstove (Schubert–Štebih Golub 2020). Analiza je pokazala da se norma i praksa podudaraju gotovo u potpunosti kod Kristijanovića, a nešto manje kod Matijevića, koji u gramatici nudi određena varijantna rješenja, dok u vlastitoj spisateljskoj praksi rabi samo jednu od ponuđenih varijanti (Schubert–Štebih Golub 2020:360). Bez obzira na opisanu poteškoću, u situaciji kada zapravo nemamo detaljno istražene korpuse tekstova HKKJ-a pojedinih razdoblja kao niti procjenu koliko dobro pojedina kajkavska gramatika opisuje jezičnu normu svojega doba, Szentmártonyevu ćemo gramatiku, s obzirom na godinu njezina nastanka, smatrati referentnom točkom o koju se može odmjeravati standardnost odnosno nestandardnost Pashazijevih oblika.

Budući da kajkavske slovnice u pravilu najviše pozornosti posvećuju morfologiji, dok se opis fonološkog sustava HKKJ-a uglavnom daje samo popratno uz objašnjenje grafije, u analizi fonologije Pashazijeva književnog idioma oslonac nije mogla biti Szentmártonyeva gramatika, već se moralo posegnuti za drugim izvorima. Kao referentna točka za određivanje tipičnosti ili netipičnosti pojedinih fonoloških obilježja poslužiti će Šojatov *Kratki navuk jezičnice horvatske*, koji donosi cjelovit opis kajkavskoga književnog standarda, uključujući i poglavlje o glasovima (usp. Šojat 2009).

Naposljetku, koliko su Pashazijevi leksemi tipični odnosno obilježeni u kontekstu HKKJ-a, provjereno je pretragom mrežnog *Rječnika hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika* (u daljnjem tekstu koristit će se pokrata RHKKJ), koji »leksikografski obrađuje jezično blago kajkavskoga hrvatskog književnog jezika od 16. do polovice 19. stoljeća« (*kajkavski.hr*, bez dat.). I ovdje valja spomenuti jedno važno ograničenje, a to je necjelovitost tog rječnika, u kojem još nisu u potpunosti obrađene sve natuknice (usp. *kajkavski.hr*, bez dat.).

Da rezimiramo, kao referentne točke za određivanje standardnosti odnosno dijalektalnosti jezičnih osobina Pashazijeve kuharice korišteni su Szentmártonyjeva gramatika (za morfologiju), Šojatova monografija o HKKJ-u (za fonologiju) te *Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika* (za leksik).

2.2. Atribucija dijalektnih elemenata organskomu idiomu

Cilj je drugoga dijela istraživanja utvrditi mogu li se jezične varijable identificirane u prethodnom koraku (opisanom u potpoglavlju 2.1.) atribuirati pojedinim hrvatskim organskim idiomima. Pritom je glavna hipoteza da je Pashazije u svoj književni izraz unosio govorne elemente svojega materinskog idioma – govora Severina na Kupi. Iako nemamo uvid u stanje fonologije, morfologije i leksičkog fonda tog idioma u povijesti, točnije u stanje oko sredine 18. stoljeća, kada je Pashazije rođen i odrastao, dostupni su nam dijalektni rječnici i znanstvena djela posvećena današnjemu mjesnom govoru, čije današnje osobine odražavaju i povijesni razvoj tog govora.

Prema tomu, oblici i glasovi koji kod Pashazija odudaraju od standarda HKKJ-a opisanoga u Szentmártonyjevoj gramatici i Šojatovu *Kratkom navuku* provjereni su u monografiji *Kajkavski govori istočnoga Gorskoga kotara* (Marinković 2018). S druge strane, leksičke jedinice koje nisu potvrđene u *Rječniku hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika* provjerene su u *Povijesnom rječniku hrvatskog kulinarstva*, kojemu su izvori Akademijin rječnik, Anićev *Rječnik hrvatskoga jezika* te Klaićev *Rječnik stranih riječi*, kao i bilješke prikupljene terenskim istraživanjima (Ivanišević 2015; Ivanišević 2019). Kao pomoćni izvor poslužio je i *Rječnik čakavsko-kajkavskih govora karlovačko-dugoreškog kraja*, za koji je pretpostavljeno da odražava leksičko stanje širega karlovačkog područja, na kojemu se području nalazi i govor Severina na Kupi (Perušić 1993). Kao što će se vidjeti kasnije u rezultatima analize, jedan dio morfoloških, fonoloških i leksičkih odstupanja od norme HKKJ-a koja se mogu uočiti kod Pashazija ujedno su i osobine današnjega

govora Severina na Kupi, njegova materinskog idioma, kako ih opisuju relevantna dijalektološka i leksikografska djela.

2.3. Odstupanja od norme književnojezičnog uzusa kao građa za povijesnu dijalektologiju

U trećem dijelu istraživanja, koje se nadovezuje na rezultate prethodnih dvaju koraka, razmotrit će se mogućnost da se jezične informacije o Pashazijevu književnom idiomu upotrijebe za rekonstrukciju povijesnog jezičnog stanja u jednom organskom idiomu, odnosno njegovu polaznom idiomu – mjesnom govoru Severina na Kupi. Za to postoje znanstvene pretpostavke koje proizlaze iz teorijskog okvira povijesne dijalektologije, kako je ta poddisciplina eksplicitno i implicitno opisana u relevantnim izvorima. O povijesnoj je dijalektologiji hrvatskoga jezika najviše pisala Sanja Zubčić, prema kojoj se pod pojmom »povijesna/historijska/dijakronijska dijalektologija podrazumijeva (...) dijakronijski razvoj dijalekatskih idioma«, pri čemu se kao »dijalekatski idiomi« shvaća »ukupnost neknjiževnih/nestandardnih idioma (...) različitih stupnjeva apstrakcije, od konkretnih mjesnih govora kao najkonkretnijih, do narječja kao najapstraktnijih jedinica« (Zubčić 2015:96). Takav se istraživački pristup u kroatistici počeo razvijati »u okvirima klasične filologije, primarno kroz analizu elemenata narodnoga jezika u hrvatskoglagoljskim tekstovima u svrhu njihova atribuiranja i datiranja« (Zubčić 2015:95). Dijalektološka su istraživanja po svojoj definiciji istraživanja govorenog jezika, no pristup u dijakroniju proučavanih idioma moguć je (i) kroz pisane tekstove.⁴ U pisanim se vrelima, pak, javljaju književni idiomi, koji najčešće ne odgovaraju nijednomu organskom idiomu. Zbog toga je potreban osobit oprez u izvođenju zaključaka o povijesnim stanjima i povijesnim promjenama organskih idioma na temelju podataka iz pisanih izvora.

Hrvatski su filolozi u proučavanju hrvatskoglagoljskih tekstova primjenjivali sofisticiranu metodologiju koja »u obzir uzima niz čimbenika iz književnih djela« s pomoću koje su iščitavali i interpretirali »dijalekatske značajke«, odnosno jezične elemente koji su iz zapisivačeva jezika ušli u tekst. Paleoslavistima je takav pristup omogućavao datiranje i atribuiranje mahom anonimnih tekstova, pripisujući im određeno vrijeme i mjesto nastanka (Zubčić 2015:99–100). S druge strane, dijalektolozi su

⁴ Osim pisanih izvora, kao izvori podataka za povijesnu dijalektologiju navode se još govori starih iseljeničkih skupina, toponimija, tragovi dijalektnoga supstrata u suvremenim govorima, zatim posuđenice te recentnije dijaspore (Ivić 1955/1956; Brozović 1963; Moguš 1995, prema Zubčić 2015:97).

tradicionalno zazirali od opisanog pristupa pisanim tekstovima s obzirom na to da »jezik starih tekstova odražava uvijek stanovitu književnojezičnu stilizaciju (...)«, stoga on »nije pouzdan kao dijalektološki predložak za dijakronijska proučavanja konkretnih organskih govora« (Lukežić 2005:233 prema Zubčić 2015:100).

Bez obzira na vjerojatno opravdan metodološki oprez, smatramo da se, nakon što se u nekom književnom idiomu potvrdi prisutnost dijalektnih elemenata, odnosno vernakulara, na temelju tih saznanja mogu izvoditi i složeniji zaključci, ovisno o ciljevima i hipotezama istraživanja. Primjerice, ako su poznati vrijeme i mjesto nastanka teksta ili polazni organski idiom pisca ili zapisivača, natruhe dijalektnoga u književnom idiomu kojim je tekst pisan omogućavaju detekciju prisutnosti odnosno odsutnosti određenih jezičnih značajki u određenom organskom govoru u određenom sinkronijskom presjeku; zatim omogućuju dataciju jezičnih promjena; te još niz kulturoloških i povijesnih saznanja koja mogu proizaći iz prethodno spomenutih. Temeljna pretpostavka da takav pothvat bude uspješan i znanstveno utemeljen jest, s jedne strane, dobra istraženost književnoga idioma na podlozi kojega se iščitavaju elementi vernakulara, a s druge strane dobra istraženost organskih idioma kojemu se pripisuju isti ti elementi. Prema riječima S. Zubčić, visok stupanj istraženosti povijesnih hrvatskih književnih idioma (od hrvatske redakcije crkvenoslavenskoga do normi pojedinačnih hrvatskih književnih jezika prestandardizacijskog razdoblja), kao i suvremenih konkretnih organskih idioma predstavljaju svojevrsnu predradnju za istraživanja povijesne dijalektologije hrvatskoga jezika (Zubčić 2015:103).

Budući da je u trenutku zapisivanja *Kuharskih naputaka* književna kajkavština etablirani književni idiom s tradicijom duljom od 200 godina (Pergošićev *Decretum* prva je knjiga tiskana na HKKJ-u 1574. godine), sigurno je da je taj idiom polazna osnova za Pashazijev književni izraz, koji će on, kako ćemo vidjeti, obogatiti elementima vlastitoga materinskog idioma prilagođavajući književni kajkavski idiom jednoj novoj funkciji u kontekstu narodnog prosvjećivanja druge polovice 18. stoljeća. S druge strane, HKKJ kao književni idiom za kojim je Pashazije posegnuo u zapisivanju narodnih recepata (ili prevođenju recepata s njemačkog ili mađarskog predloška) danas je dobro poznat i istražen. Također, relativno su dobro poznati i govori istočnoga Gorskoga kotara, u koje se svrstava i mjesni govor Severina na Kupi. Prema tomu, ispunjeni su preduvjeti da se eventualni Pashazijevi dijalektizmi upotrijebe za uvid u jezične osobine severinskoga govora sredinom i u drugoj polovici 18. stoljeća.

3. Rezultati i rasprava

Budući da bi cjelovita analiza svih fonoloških, morfoloških i leksičkih značajki Pashazijeva teksta premašivala ovdje dostupan prostor (a i potrebe s obzirom na postavljena istraživačka pitanja), ovdje će se prikazati samo odabrane varijable za koje je procijenjeno da su relevantne za postizanje istraživačkih ciljeva. Kao što je vidljivo, za potrebe ovog povijesnodijskološkog istraživanja »posudit« će se pojedini termini iz povijesne sociolingvistike, točnije *varijabla* i *varijanta*. *Varijable* su jezični elementi koji su opisani s više *varijanata* (Schubert–Štebih Golub 2020:360), odnosno jezične pojave koje imaju dva ili više oblika (Kapović 2010:22). Ti oblici nazivaju se *varijantama*.

3.1. Fonologija

Analiza fonoloških osobina Pashazijeva književnog idioma provedena je na razini vokalizma i konsonantizma, a s obzirom na to da je riječ o pisanom tekstu, nije bilo moguće provjeriti prozodijske osobine, odnosno akcentuaciju. Slijedi prikaz fonoloških varijabli za koje je ocijenjeno da su osobito značajne za književnu kajkavštinu.

3.1.1. Vokalizam

Glas *a*

U mnogim se kajkavskim organskim govorima glas *a* u prefiksu *raz-* zamjenjuje s *rez-*, no stari kajkavski pisci nisu u svoja djela unosili taj dijalektizam kako bi »osigurali i pojačali razumljivost svojih djela i za čakavce i za štokavce« (Šojat 2009:10). Tako i u Pashazija nalazimo uglavnom prefigirane glagole s očuvanim etimološkim *a*: *rastopi*, *razdvoji*, *razreži*, *razbeli*, *razsuči*, *rastepi*, *razhladi*, *razide*, *rastepeneh*, a jedina je iznimka *reseci*. U organskim kajkavskim govorima kao kontinuantu psl. prefiksa *sa-* javljaju se, ovisno o refleksu poluglasa, prefiksi *za-* i *ze-*; u Pashazija se javljaju *zasipli* uz *zeši* 'zašij', a te varijante postoje i u RHKKJ-u (*zasipati/zesipati*⁵; *zašiti/zešiti*⁶) (usp. *kajkavski.hr*, bez dat.). Navezačko *-a* ne ispada u priložima *odzgora*, *odzdola*, *skupa*, dok je inače u HKKJ-u moguća varijantnost (*odzgora/odzgor*, *odzdola/odzdol*, *skupa/skup*).

Glas *o*

Zamjena prefiksa *pro-* s *pre-* karakteristična je za većinu kajkavskih govora te je jedna od govornih osobina koje su i stari kajkavski pisci

⁵ Obje su inačice unesene u RHKKJ, iako još nisu obrađene.

⁶ *Zašiti* je zabilježeno kod Patačića, a *zešiti* kod Kristijanovića (*kajkavski.hr*, bez dat.).

redovito unosili u svoja djela (Šojat 2009:11). I kod Pashazija se javlja isključivo prefiks *pre-*, i to u primjerima *premešaj*, *prekuhaj*, *preštimaj*, *precedi*, *prežgi*, *pretegni*, *presej*, *prerahli*, *precvre*, koji su svi potvrđeni i u RHKKJ-u (osim *protegnuti/pretegnuti* te *prosejati*). Glas *-o* kod Pashazija ispada na kraju priloga koji završavaju na *k* – *ovak*, *tak*, *onak*, *poprek*, *kak* (dok su u RHKKJ-u moguće dublete – *ovak/ovako*, *tak/tako*, *onak/onako*, *poprek/popreko*, *kak/kako*, iako su češći oblici bez *-o*, Šojat 2009:17), a ne ispada u *nego*, *samo*, *pako*. O se zatvara u *u* u primjerima *kuliko*, *nekuliko*, *čukulade* koji su uobičajeni u HKKJ-u (Šojat 2009:16). Polazišno *o* nepromijenjeno je u leksemu *olje*, koji je također redovit u HKKJ-u. Potencijalno bi znakovito moglo biti otvaranje *o* u *a* u prilogu *anda* 'onda', koji izostaje u RHKKJ-u, iako se javlja u pojedinim kajkavskim organskim govorima.

Refleks psl. *o*

Iako u organskim kajkavskim govorima postoji niz mogućnosti odraza praslavenskoga stražnjeg nazala, u cijelom HKKJ-u dosljedno se piše *u* (Šojat 2009:12). Tako je i kod Pashazija, kod kojeg refleks tog glasa nalazimo u korijenskim (*posudu*, *gusku*, *puti*, *nuter*) te u gramatičkim morfemima (*kozicu*, *juhu*, *napravljaju*, *kipuču*), uz jedinu iznimku *zdelo* (A jd. f.).

Refleks psl. *l*

Refleks slogotvornoga *l* u cijelom HKKJ-u dosljedno je *u* (Šojat 2009:12), a tako je i u primjerima koji se javljaju u *Kuharskim naputcima*: *po dugolji*, *podugoljate*, *kuka* 'kuk' (G sg. m.), *tučenem*, *tuste*, *žutanki*, *požuti*.

Refleks psl. *e*

Refleks prednjega nazala u HKKJ-u uobičajeno je *e*. Tako je i u *Naputcima*, osim u leksemu *jačmen*, koji je redovit u cijelom HKKJ-u (Šojat 2009:16).

Refleks jata (ě)

Stari su kajkavski pisci redovito na mjestu psl. *ě* bilježili *e*, bez obzira na razne diftonške reflekske i razliku zatvorenoga i otvorenoga *e* u organskim idiomima. I kod Pashazija u najvećem broju primjera etimološkoga jata javlja se *e*, kako u korijenskim morfemima (*jestvina*, *rezati*, *zrezani*, *zreži* imp., *mešati*, *premešaj*, *zmešaj*, *seči*, *zeseci*, *zesečen*, *osvetlati*, *zdela*, *nadeven*, *srednji*, *ocediti*, *mleko*, *okrepiti*, *cepati*, *retki*, *beli*, *testo*, *mesto*, *prijedlog*, *zamesiti*, *delati*, *ne smeje*, *pena*) tako i u stranom sufiksu *-er* (*đumber/đimber*) te u gramatičkim morfemima (*gore*, *dole*, *rebreh*, *volovskemi*, *tem*, *lemonskeh*). Primjeri u kojima se kod Pashazija javljaju ikavizmi jesu *pretirati*, koji i ne

mora biti od jata,⁷ i *požirak*, koji također vjerojatno nije od jata.⁸ Kako god bilo, nijedan od ta dva leksema ne može se promatrati kao inodijalektni element, jer su oba leksema uobičajena u HKKJ-u (Šojat 2009:15). Najčešće kolebanje u refleksu jata kod Pashazija jest u imperativu glagola koji su u praslavenskome imali glagolski sufiks *-ě-*. Riječ je o glagolima od glagolskih osnova *li-*, *vbr-* i *si-*. Oblici imperativa glagola *lijati* ili *liti* kod Pashazija su *vlej* 'ulij' (s ekavskim refleksom jata), ali pretežu oblici *polij*, *prilij*, *izlij* i *izli*. U RHKKJ-u potvrđeni su glagoli *vlejati*, *polejati*, *politi*, *prilejati*, *izlejati*, *izliti*, ali nema *priliti* niti *izliti*, što znači da bi se neki od Pashazijevih imperativnih oblika mogli tumačiti kao nastali od *liti*, dok bi za druge trebalo pretpostaviti ikavski refleks jata. Za usporedbu, kod Birlinga je potvrđen samo ekavski refleks (*vlej*, *vlevaj*, *vlevajuč*, *prilejati*), a u *Domačem sokaču* anonimnog autora prisutni su samo infinitivni oblici, i to s ekavskim refleksom (*vlejati*, *prilejati*, *polejati*, *zlejati*, *nalejati*), uz neobičan oblik *prilijeto* 'priliveno'. Od psl. glagola *vbrěti* javljaju se oblici *zavreje*, *naj zavreju*, *zavrej* i *zavri*, a od psl. *sěti* 'sijati' imperativ *presej*.

Refleks poluglasa (b, v)

Refleks poluglasa najčešće je *e*, a primjeri su *tenkoga* (G sg. m.), *tenko*, *menje*, *mlinec*, *raženj*, *jajec* (G pl.). Refleks *a* potvrđen je u primjerima *dan*, *van*, što je vrlo često i u kajkavskim organskim govorima, a uobičajeno je i u HKKJ-u (Šojat 2009:15). Informativan bi za ciljeve ovog istraživanja mogao biti vremenski prilog *kada*, koji se kod Pashazija javlja u velikom broju pojava, dok je u HKKJ-u znatno uobičajenija varijanta *gda* (usp. *kajkavski.hr*, bez dat.). Kolebanje je prisutno u obliku G pl. imenice *mandala* 'badem', koji glasi *mandal* i *mandel*, uz pridjev *mandalske*; te u imenici sa značenjem 'papar', koja se javlja u oblicima *pepra*, *papra*, *perpra* (G sg.), *poperpraj* 'popapri'.

Glas *i*

Glas se *i* ponekad gubi u infinitivu (*zmešat*, *kuhat*), ali ima i primjera s očuvanim *-i* (*jesti*, *biti*).⁹ U prijedlogu iz uglavnom se čuva: kod Pashazija nalazimo 20 potvrda za *iz* (*iz verhnja*, *iz slanine*, *iz ove kaše*, *iz plečevine*...) te samo jednu potvrdu za okrnjeno *z* (*z masla*), što je u skladu sa Šojatovim zapažanjima o uzusu starih kajkavskih pisaca, kod kojih nalazimo »neusporedivo veći broj potvrda s punim oblikom *iz(-)*« (Šojat 2009:18). Međutim, *i* se uglavnom gubi u prefiksu *iz-*, iako je u primjerima s prefiskom *z-*

⁷ Kao ishodišni praslavenski oblici u *Etimološkom slovaru slovenskega jezika* navode se *i* **tě*rati i **tī*rati (Bezljaj 2005:173).

⁸ Kao ishodišni praslavenski oblik može se pretpostaviti psl. glagol **žirāti* kao iterativ od **žbrāti* (Bezljaj 2005:480–481).

⁹ Ovdje nije riječ o supinu, za koji u *Naputcima* nema potvrda.

ponekad teško reći je li ishodišni prefiks bio *iz- ili *sə-. Koji god prefiks bio polazišni, u *Naputcima* se javljaju inačice sa ze- ispred s i ž (*zeseci*, *žežmekni*, *zesipli*) te z- ispred ostalih sonanata i konsonanata (*zreži*, *zvaljaj*, *zmešaj*, *zribaj*, *zfrigaj*, *zmeči*, *zmešarije*). Postoje i primjeri očuvanoga prefiksa -iz (*iznemi*, *izvadi*, *isprešaj*, *izraste*). Svi ovdje navedeni oblici pronalaze se i u RHKKJ-u osim *žežmeknuti* (u RHKKJ: *izmeknuti*).

Slogotvorno *r* (*r*)

U HKKJ-u slogotvorno se *r* beziznimno bilježi kao -er- (Šojat 2009:14), a tako ga bilježi i Pashazije: *čerlenca*, *verhnja*, *kerpice*, *derži*, *priperži*, *deržalom*, *erđavo*, *merzloga*, *herdaj*, *pervo*, *zernje*, *černa*, *serkal* 'srkao', *kermi se*.

3.1.2. Konsonantizam

Budući da se u suvremenoj Jembrihovojoj transkripciji *Naputaka* koristi samo slovo <č>, za pretpostaviti je da se i sam Pashazije u originalnom zapisu služio samo jednim slovopisnim rješenjem u bilježenju refleksa psl. glasova *t'* i *č*. To bi možda značilo da je Pashazije bilježio »kajkavsko srednje č«, odnosno [č], iako je teško na temelju pisanog jezika donositi ikakve zaključke o izgovoru. Potvrde za psl. *t'* jesu *pleči*, *hočeš*, *peči*, *noćih*.

Na mjestu psl. *d'* nalaze se slova <đ> i <č> (kao obezvučeni parnjak slova <đ>), a ponekad <j>. Primjer za prvu situaciju jest oblik *erđavo* 'loše' te imperativ 2. l. jd. *ječ!* 'jedi!', koji se javlja jednom, dok se *ječ* javlja dva puta. To upućuje na kolebanje u refleksu psl. glasa *d'*. Inače, u HKKJ-u češće se na mjestu psl. *d'* javlja palatalna zvučna afrikata, bilježena u suvremenoj transkripciji s <đ>, dok je refleks *d'* > *j* imao »jaku potporu u govornoj bazi pojedinih kajkavskih pisaca, koji su tu svoju govornu osobinu lako povezivali sa stanjem u čakavskoj i slovenskoj književnosti«, a kada od 17. stoljeća slabi utjecaj tih književnosti i jača utjecaj štokavske, sve se manje upotrebljava glas *j* na mjestu staroga palatalnog *d'* (Šojat 2009:31).

Refleks psl. *st'* jest *šč* (*ščuka*), *sk'* je također dalo *šč* (*piščence*, *piščeta*), kao i sekundarni skup *stj* (*mašče*, G sg. f., *mašču*, A sg. f.). Sekundarni skup *zdj* ostao je sačuvan u primjeru *grozdjica*, uz pojednostavljivanje konsonantske skupine u *zj* u *grozjiča*.

Opreka po zvučnosti čuva se na kraju riječi (*zafrig*, *od*, *čez*), iako se ponegdje neutralizira (*ječ*).

Prefiksarno *vɔ-* čuva se neizmijenjeno ispred drugih konsonanata (*vzemi*, *vlej*, *vmori* i *vživaj*), što je uobičajeno u HKKJ-u, a suprotno govornoj praksi u velikom broju kajkavskih organskih idioma (Šojat 2009:37). *V* se također javlja kao protetsko *v* u primjeru *vudri*. Prijedlog 'u' javlja se u inačici *vu* čak 61 put, a u inačici *v* samo jednom (*v peč*).

Prijedlog 's' javlja se kao s ispred bezvučnih suglasnika k i t (*s kojem, s keljem, s tem, s kruhom, s pol vodum i jajcem*) te kao z ispred ostalih bezvučnih suglasnika (*z peprom, z češnjakom*) te ispred sonanata, vokala, bilabijala (*z lukom, z ovom, z mlekom*). Zanimljivo je da se ispred frikativa gubljenje prijedloga s/z, normalno u govornoj kajkavštini, u HKKJ-u ne bilježi (Šojat 2009:38), a isto postupa i Pashazije, koji zapisuje z *šafrenom, z žličjem deržalom, z zeljarom*. Glas s javlja se i kao dio priloga s *opet*, za koji je navedena samo jedna potvrda u RHKKJ-u (usp. *kajkavski.hr*, bez dat.). To bi značilo da taj oblik nije osobito tipičan za HKKJ, iako ga ima u organskim govorima.

U suvremenoj Jembrihovoju transkripciji Pashazijevih *Naputaka* kontinuantu ishodišnoga l te rezultat palatalizacije sekundarne skupine l + j bilježi se istim slovopisnim rješenjem, kao <lj> (*napraoljaju, pripraoljati, zvaljaj, bolje, dalje, melje, školju, dugolji, kelja, zeljem, zeljar, školju*). Ako takva praksa odražava i originalni slovopis u *Naputcima*, moglo bi se zaključiti da u oba slučaja Pashazije bilježi isti govorni glas, no na temelju analize samo pisane građe teško je decidirano reći je li riječ o slivenom ([l]) ili neslivenom ([lj]) izgovoru. U imperativima glagola 2. razreda V. vrste dolazi do depalatalizacije (*zasipli, naribli, posipli, uz posiplji*), a palatal izostaje i u primjeru *luklu 'rupu'*.¹⁰ Do palatalizacije dolazi ispred prednjeg vokala i u primjeru *ogulji* (ali palatalizacije nema u *šnitlin, štrukli i kraflne*). Zanimljiv je oblik *ljugu* (L sg.) 'voda u kojoj je prokuhan pepeo, pepeo', gdje je l rezultat muljiranja, odnosno prijelaza l u l ispred stražnjeg vokala u, što je pojava poznata u sjeverozapadnim hrvatskim govorima, među ostalima i u govorima Gorskoga kotara.¹¹

U primjerima *verhnja, nagnjeti, srednju, raženj, ognja, češnjaka, zernje, korenje, menje, nje, nju* transkripcija upućuje na palatalni glas, iako je na temelju samo zapisa opet teško decidirano reći reproducira li on izgovorno [ń] ili nesliveno [nj]. U primjerima *svinsku, ranglu* (u RHKKJ-u zabilježeni su *rajngla* i *rangla*) i *žutanke* izostaje palatalni element.

Palatalno r (r') javlja se u primjeru *cmarjena* (GPT f. sg.).

¹⁰ Pri referiranju na određenu glagolsku vrstu i razred ovdje i u ostatku rada koristi se sustav predstavljen u gramatici Barić i sur. (4. izdanje).

¹¹ »Specifična je pojava ovoga [goranskoga, op. a.] konsonantizma l + u = lu« (Barac-Grum 1993:150). Autorica smatra da su »razlozi ovakvoga procesa unutarnji jezični« te navodi da je »prema Vermeeru, pojava prelaženja l ispred u u l rezultat povijesnoga stanja u kajkavštini i slovenskim dijalektima«, kada je na mjestu današnjega u bio ü, koji je kao vokal prednjega reda mogao uzrokovati palatalizaciju (*ibid.*). »U istočnim gorskokotarskim govorima zbunjuje činjenica što se takvo stanje odražava samo u položaju u iza l, a u svim drugim položajima likvide l pred vokalima prednjega reda ne dolazi do muljiranja« (*ibid.*).

Glas *h* čuva se u svim položajima u riječi (*juhu, verhnja, kruha, suho, ohla-di, hrena, hranu, herdaj, žmahno, hobotnice, graha*), uključujući i gramatičke nastavke (*nočih*) te u skupu *hv-* (*hvali*), a protetsko *h-* izostaje u već spomenutom primjeru *erđavo*.

Očuvani su konsonantski skupovi *čr* (*čerlenca, černa*)¹² te *dn* (*jednoga, jedno*), dok u primjeru *žeri* (imp!) izostaje sekundarno *-d-*. Finalno *-l* također se čuva (*mogel, jel, serkal*). Od ostalih glasovnih pojava treba spomenuti navezak *-m* (*doklam*), čuvanje skupine *vs-* (*vsakom, vsigdar, vse*), rotacizam (*moreš, more*), uključujući i tu pojavu povezanu s ostatkom stare čestice *-že* (*najmre, ter, vsigdar*), te disimilaciju istih suglasnika (*mehko*).

3.2. Morfologija

3.2.1. Imenska morfologija

U dijelu o morfologiji usporedit će se padežni sustav “horvatskog” jezika, kako su ga nazivali njegovi suvremenici i korisnici i kako ga opisuje Ignac Szentmártony, sa stanjem u Pashazijevoj kuharici. Pritom valjda istaknuti da Szentmártony razlikuje četiri »promjene« i šest »završetaka«, odnosno padeža. U odnosu na gramatički opis hrvatske sklonidbe kako se ona opisuje od Babukićeve *Osnove slovnice slavjanske narječja ilirskoga* (1836.) naovamo, otkada se ustalio sustav sa sedam padeža, postoje razlike (Štebih Golub 2014:19–20), koje su shematski prikazane u *Tablici 1*.

Tablica 1. Usporedba današnjeg i Szentmártonyjeva opisa padežnog sustava.

	Jednina		Množina	
	Današnji opis	Szentmártonyjev opis	Današnji opis	Szentmártonyjev opis
1.	N	N	N	N
2.	G	G	G	G + L
3.	D	D + L	D	D
4.	A	A	A	A
5.	V	V	V	V
	L	–	L	–
6.	I	I	I	I

Izvor: izrada autora prema Štebih Golub 2014:19–20.

Osim toga, razlikuje se i terminologija kojom Szentmártony opisuje sklonidbene paradigme „horvatskoga“. Te su razlike prikazane u *Tablici 2*.

¹² Bilježenje popratnoga *e* uz slogotvorno *r* uobičajeno je u HKKJ-u.

Tablica 2. Usporedba Szentmártonyjeve i današnje morfološke terminologije.

Szentmártonyjev termin	Današnji opis
»prva promjena«	imenice ž. r. <i>e</i> -deklinacije
»druga promjena«	imenice m. r. <i>a</i> -deklinacije
»treća promjena« – »prvi uzorak«	imenice sr. r. na <i>-o</i>
»treća promjena« – »drugi uzorak«	imenice sr. r. na <i>-e</i>
»četvrta promjena«	imenice ž. r. <i>i</i> -deklinacije
nabroja i niz iznimki: <i>mati, kći, pluralia tantum</i> , imenice srednjega roda za što mlado, <i>oko, sluga...</i>	

Izvor: izrada autora prema Szentmártony 1783/2014:72–82.

Sklonidbeni nastavci koje propisuje Szentmártony te potvrde iz Pashazijeva teksta bit će prikazane usporedno prema redoslijedu iznošenja paradigmi kakav je kod Szentmártonyja.

3.2.1.1. Sklonidba imenica

3.2.1.1.1. Sklonidba imenica »prve promjene« (*e*-deklinacije)

Tablica 3. Szentmártonyjevi nastavci *e*-deklinacije i potvrde iz *Kuharskih naputaka*.

Jednina			Množina		
	Szentmártony	Kuharski naputci		Szentmártony	Kuharski naputci
N	<i>vod-a</i>	<i>govedina, raca</i>	N	<i>vod-e</i>	<i>beržolice, kerpice</i>
G	<i>vod-e</i>	<i>mašče, juhe</i>	G, L	<i>vòd vod-ah vod-ih</i>	<i>koríc, mandal</i> – –
D, L	<i>vod-i</i>	<i>dugolji, povnice, vode</i>	D	<i>vod-am</i>	–
A	<i>vod-u</i>	<i>kozicu, zdelo</i>	A	<i>vod-e</i>	<i>jestvine, ribe</i>
V	<i>vod-a</i>	–	V	<i>vode</i>	–
I	<i>vod-um</i>	<i>meljum, vodum, repu, mašču</i>	L	<i>vod-ami</i>	–

Izvor: izrada autora prema Szentmártony 1783/2014:74–75.

Kao što je vidljivo iz *Tablice 3*, dio potvrda za paradigmu »prve promjene« nedostaje, osobito potvrde za množinske oblike, stoga je teško procijeniti u kojoj mjeri se u *Kuharskim naputcima* podudara morfološka praksa s gramatičkim (pr)opisom. Važno je napomenuti da su u ovoj tablici, kao i u svim sljedećim tablicama, odstupanja od Szentmártonyjeva opisa otisnuta masnim slovima. Dakle, ono što se može zapaziti kao »odstupanje« od

Szentmártonyjevih nastavaka jest nastavak *-e* za dativ i lokativ jednine umjesto *-i*, nastavak *-o* za akuzativ jednine umjesto *-u* u jednom primjeru (*zdelo*) te nastavak *-u* umjesto *-um* u instrumentalu jednine u dvama primjerima (*repu*, *mašču*). Uočena »odstupanja« gotovo u potpunosti odgovaraju sklonidbenim nastavcima koji se danas opisuju za kajkavske govore istočnoga dijela Gorskoga kotara, kojemu pripada i Pashazijev materinski govor Severina na Kupi. Naime, u tim govorima nastavak za D i L jd. jest *-e*, za A jd. *-o* te za I jd. *-o* (Marinković 2018:149). Pashazije je vjerojatno bio svjestan da bi severinsko nastavačno *-o* valjalo u književnom idiomu zamjenjivati s *-u*, što je i proveo u instrumentalnim oblicima. Ipak mu se u primjeru *zdelo* vjerojatno potkrala upravo ta značajka njegova polaznog idioma, iako s tim zaključkom valja biti oprezan jer se takvi nastavci mogu susresti i u brojnim drugim organskim govorima, pa tako i u nekim govorima u okolici Varaždina i Zagreba, u kojima je Pashazije također proveo dio svojeg života.

3.2.1.1.2. Sklonidba imenica »druge promjene« (a-deklinacije imenica muškog roda)

Tablica 4. Szentmártonyjevi nastavci a-deklinacije muškog roda i potvrde iz *Kuharskih naputaka*.

Jednina			Množina		
	Szentmártony	Kuharski naputci		Szentmártony	Kuharski naputci
N	<i>prst</i>	<i>mlinec</i>	N	<i>prst-i</i>	<i>knedelini, globuši</i>
G	<i>prst-a</i>	<i>luka</i>	G, L	<i>prst-ov</i> <i>prst-eh</i> <i>prst-ih</i>	<i>klinčecov, dni, puti</i> ¹³
D, L	<i>prst-u</i>	<i>rosteru, octu</i>	D	<i>prst-om</i>	–
A	<i>prst-a</i>	<i>stol, zafrig, kelja</i>	A	<i>prst-e</i>	<i>puže</i>
V	<i>prst</i>	–	V	<i>prst-i</i>	–
I	<i>prst-om</i>	<i>šafrenom, keljom, čerlencem</i>	I	<i>prst-mi</i>	<i>žutanki</i>

Izvor: izrada autora prema Szentmártony 1783/2014:76.

¹³ Za imenice *put* i *den* (*dan*) Šojat piše da je u HKKJ-u, pod utjecajem *i*-osnova, u G pl. imenica muškoga roda moguć nastavak *-i*, koji je »običniji (...) jedino u vezi imenice s brojem ili s riječju koja označuje količinu« (Šojat 2009:49). U tom se kontekstu i javljaju oblici *dni* i *puti* u Pashazijevu tekstu (»dva dni«, »3 dni«, »četiri puti«).

Kao što je vidljivo iz *Tablice 4*, u *a*-deklinaciji imenica muškoga roda nema većih odstupanja u odnosu na ono što u svojoj gramatici propisuje Szentmártony, osim nultog nastavka u A jd. te nastavka *-em* u I jd., koje i sam gramatičar spominje u napomeni: »Imenice koje označuju nežive stvari i pripadaju ovoj promjeni često imaju jednak prvi i četvrti padež« odnosno »Neki umjesto završetaka *om* i *ov* kod različitih imenica radije upotrebljavaju *em* i *ev*« (Szentmártony 1783/2014:77).

3.2.1.1.3. Sklonidba imenica »prvog uzorka treće promjene« (imenica srednjeg roda jednakosložne promjene)

Tablica 5. Szentmártonyjevi nastavci *a*-deklinacije srednjeg roda imenica jednakosložne promjene i potvrde iz *Kuharskih naputaka*.

Jednina			Množina		
	Szentmártony	<i>Kuharski naputci</i>		Szentmártony	<i>Kuharski naputci</i>
N	<i>kolen-o</i>	<i>rebro</i>	N	<i>kolen-a</i>	–
G	<i>kolen-a</i>	<i>verhnja, olja</i>	G, L	<i>kolén</i> <i>kolen-ah</i> <i>kolen-ih</i>	<i>per, zern,</i> <i>jajec (G),</i> <i>rebreh (L)</i>
D, L	<i>kolen-u</i>	<i>vinu, maslu</i>	D	<i>kolen-am</i>	–
A	<i>kolen-o</i>	<i>dno, maslo,</i> <i>jajce, zernje</i>	A	<i>kolen-a</i>	<i>čreva</i>
V	<i>kolen-o</i>	–	V	<i>kolen-a</i>	–
I	<i>kolen-om</i>	<i>deržalom,</i> <i>zeljem, jajcem</i>	I	<i>kolen-mi</i>	–

Izvor: izrada autora prema Szentmártony 1783/2014:77–78.

Kao što se vidi u *Tablici 5*, jedino odstupanje od Szentmártonyjeva opisa sklonidbe imenica srednjega roda jednakosložne promjene koje se može primijetiti jest nastavak *-eh* u njegovu »2. padežu« množine umjesto *-ah* ili *-ih*, koji je i logična kontinuant praslavenskoga nastavka nepalatalne glavne promjene (*o*-osnove) imenica muškog i srednjeg roda u sustavima u kojima je refleks jata vokal *e*-tipa (Damjanović 2005:78). Isti taj nastavak za L mn. (*-eh*) potvrđen je u RHKJJ-u te u govorima severinskog tipa, gdje u L mn. supostoje nastavci *-i* i *-e* (*kajkavski.hr*, bez dat.; Marinković 2018:144). Za nastavak *-em* u I jd. Szentmártony navodi da je svojstven imenicama »koje završavaju na *e*« (Szentmártony 1783/2014:78).

3.2.1.1.4. Sklonidba imenica »drugog uzorka treće promjene« (imenica srednjeg roda nejednakosložne promjene)

Tablica 6. Szentmártonyjevi nastavci a-deklinacije srednjeg roda imenica nejednakosložne promjene i potvrde iz *Kuharskih naputaka*.

Jednina			Množina		
	Szentmártony	<i>Kuharski naputci</i>		Szentmártony	<i>Kuharski naputci</i>
N	<i>vrem-e</i>	–	N	<i>vrem-ena</i>	–
G	<i>vrem-ena</i>	<i>piščeta</i>	G, L	<i>vrem-en</i> <i>vrem-enah</i> <i>vrem-enih</i>	–
D, L	<i>vrem-enu</i>	–	D	<i>vrem-enam</i>	–
A	<i>vrem-e</i>	–	A	<i>vrem-ena</i>	–
V	<i>vrem-e</i>	–	V	<i>vrem-ena</i>	–
I	<i>vrem-enom</i>	–	I	<i>vrem-enmi</i>	–

Izvor: izrada autora prema Szentmártony 1783/2014:78–79.

Za svoj »drugi uzorak treće promjene«, koji je zapravo uzorak nejednakosložne promjene imenica srednjega roda, Szentmártony navodi da se po njoj »mijenjaju imenice koje znače štogod živo i završavaju na *e*, s jedinom razlikom da u jednini, umjesto *n* u završnim slogovima, dobivaju *t*« (Szentmártony 1783/2014:79). U *Kuharskim naputcima* samo je jedan primjer imenice koja se mijenja po toj promjeni (*piščeta*, G sg.).

3.2.1.1.5. Sklonidba imenica »četvrte promjene« (*i*-deklinacije imenica ženskog roda)

Tablica 7. Szentmártonyjevi nastavci *i*-deklinacije imenica ženskog roda i potvrde iz *Kuharskih naputaka*.

Jednina			Množina		
	Szentmártony	<i>Kuharski naputci</i>		Szentmártony	<i>Kuharski naputci</i>
N	<i>krepost</i>	<i>kerv, noč, peč</i>	N	<i>krepost-i</i>	–
G	<i>krepost-i</i>	<i>mast-i</i>	G, L	<i>krepost-ih</i>	<i>nočih</i>
D, L	<i>krepost-i</i>	<i>strani, peči</i>	D	<i>krepost-jum</i>	–
A	<i>krepost</i>	<i>noč, peč</i>	A	<i>krepost-i</i>	–
V	<i>krepost</i>	–	V	<i>krepost-i</i>	–
I	<i>krepost-jum</i>	<i>soljum</i>	I	<i>krepost-mi</i>	–

Izvor: izrada autora prema Szentmártony 1783/2014:79–80.

Iz *Tablice 7* vidi se da, barem u malobrojnim potvrdama, nastavci ove deklinacije u *Naputcima* odgovaraju Szentmártonyjevima. Oblik *mašču* (I sg.) uvršten je u *e*-deklinaciju jer pretpostavljamo da je polazni oblik *mašča* (N sg.), koji je poznat i u RHKKJ-u (*kajkavski.hr*, bez dat.).

3.2.1.2. Sklonidba pridjeva

U uvodu u poglavlje o sklonidbi pridjeva Szentmártony navodi da su mogući nastavci za muški rod pridjeva *-i* ili suglasnik, bez objašnjenja o značenjskoj razlici, dakle ne razlikuje neodređeni i određeni pridjevski vid; da nastavci za srednji rod ovise o dočetu osnove u muškom rodu (»na *e* završavaju oni koji u muškome rodu završavaju na *ej, ji, oj, yi, č, či, š, ši*«); te da se kod pojedinih pridjeva javlja *e* u muškome rodu, koje se gubi u srednjem i ženskom rodu, čime aludira na kajkavsko nepostojano *e*. Ono se zadržava ako je riječ o jednosložnim pridjevima (primjer *zrel*), a od potonjeg pravila izuzeti su pridjevi *zel* 'zao' i *ves* 'sav', kod kojih je također prisutno nepostojano *e* (*zlo, zla; vsa, vse*) (Szentmártony 1783/2014:83–84).

Tablica 8. Szentmártonyjevi nastavci deklinacije pridjeva svih triju rodova u jednini i potvrde iz *Kuharskih naputaka*.

	muški rod		ženski rod		srednji rod	
	Szentmártony	KN	Szentmártony	KN	Szentmártony	KN
N	<i>vruč</i>	<i>ščukin, mehki, mladi</i>	<i>vruča</i>	<i>tenfana, reska</i>	<i>vruče</i>	<i>suho, pečeno</i>
G	<i>vruč-ega</i>	<i>zrezanoga, suhoga, vrućega</i>	<i>vruč-e</i>	<i>govedske, zesečene</i>	<i>vruč-e-ega</i>	<i>vrućega, vsega, merzloga, friškoga</i>
D, L	<i>vruč-emu</i>	<i>ribanom, slanom</i>	<i>vruč-i vruč-oj</i>	<i>pečene, friške</i>	<i>vruč-emu</i>	–
A	<i>vruč-e-ega</i>	<i>prežgan, vreli, pečenoga</i>	<i>vruč-u</i>	<i>svinsku, srednju</i>	<i>vruč-e</i>	<i>kipuće, borovo, mehko</i>
V	<i>vruč</i>	–	<i>vruča</i>	–	<i>vruče</i>	–
I	<i>vruč-em vruč-im</i>	<i>zesečenem, suhem, jajčevem</i>	<i>vruč-um</i>	–	<i>vruč-em vruč-im</i>	<i>žličjem, kiselem</i>

Izvor: izrada autora prema Szentmártony 1783/2014:84.

Vezano za deklinaciju pridjeva u jednini, Szentmártony za nastavke nepalatalne promjene napominje da se »pridjevi koji u srednjemu rodu završavaju na *o* od (...) navedenoga obrasca razlikuju (...) samo po tome što u drugome, trećemu i četvrtome padežu jednine muškoga i srednjega

roda dobiju *o*«, te tu navodi nastavke *-oga* za G i A te *-omu* za D i L (Szentmártony 1783/2014:84–85). Isto tako navodi da se u D i L dočeto *-u* često izostavlja »zbog kratkoće« (Szentmártony 1783/2014:85). U skladu s potonjim napomenama, može se zaključiti da u *Naputcima* nema odstupanja od propisanih nastavaka sklonidbe pridjeva u jednini muškoga niti srednjega roda. Za nepalatalnu deklinaciju pridjeva ženskoga roda navodi u napomeni nastavke *-i* i *-oj* za D i L jd. (primjeri *dobr-i*, *dobr-oj*), iz čega se može zaključiti da Pashazije u tom obliku odstupa od Szentmártonyjeva propisa s obzirom na to da se u *Naputcima* javlja samo nastavak *-e* u tom padežu. To bi mogla biti potencijalno informativna varijabla jer se isti taj nastavak (*-e*) i danas javlja u govorima severinskoga tipa u D i L jd. ž. r., ali i u RHKKJ-a (Marinković 2018:156; *kajkavski.hr*, bez dat.).

Tablica 9. Szentmártonyjevi nastavci deklinacije pridjeva svih triju rodova u množini i potvrde iz *Kuharskih naputaka*.

	muški rod		ženski rod		srednji rod	
	Szentmártony	KN	Szentmártony	KN	Szentmártony	KN
N	<i>vruč-i</i>	<i>postni, mali</i>	<i>vruč-e</i>	<i>plućne, pečene, ribje</i>	<i>vruč-a</i>	–
G, L	<i>vruč-eh</i> <i>vruč-ih</i>	<i>tučeneh</i>	<i>vruč-ih</i> <i>vruč-ih</i>	<i>lemonskeh</i>	<i>vruč-eh</i> <i>vruč-ih</i>	<i>rastepeneh</i>
D	<i>vruč-em</i> <i>vruč-im</i>	–	<i>vruč-em</i> <i>vruč-im</i>	–	<i>vruč-em</i> <i>vruč-im</i>	–
A	<i>vruč-e</i>	<i>mokre, jajčeve</i>	<i>vruč-e</i>	<i>mestne, friške</i>	<i>vruč-a</i>	<i>lepša</i>
V	<i>vruč-i</i>	–	<i>vruč-e</i>	–	<i>vruč-a</i>	–
I	<i>vruč-emi</i>	<i>jajčevemi</i>	<i>vruč-emi</i>	–	<i>vruč-emi</i>	–

Izvor: izrada autora prema Szentmártony 1783/2014:84.

Jedino odstupanje od Szentmártonyjeva sustava padežih nastavaka pridjeva u množini jest nastavak *-eh* koji Pashazije rabi u G mn. ž. r., no moguće je da je tu riječ o „zatičku“ u Szentmártonyjevu originalu jer se ni na jednom drugom mjestu u njegovoj gramatici ne ponavljaju dva identična oblika (*vruč-i*, *vruč-ih*) u istoj kategoriji (usp. Szentmártony 1783/2014:26/173).

3.2.1.3. Morfologija zamjenica

Specifična namjena *Kuharskih naputaka* uvjetuje veću ili manju čestotnost pojedinih padeža, glagolskih načina, rečeničnih konstrukcija i vrsta riječi. Zato se, na primjer, osobne zamjenice rijetko javljaju jer je pretpostavljen adresat teksta čitatelj – kuhar, pa se to posebno ne apostrofira. S druge

strane, veća je čestotnost odnosnih i pokaznih zamjenica kojima se denotiraju sastojci, namirnice i postupci koji su spomenuti ranije u tekstu istog recepta. Zamjenički će sustav *Naputaka* biti prikazan redoslijedom kako ga je predstavio Szentmártony u svojoj gramatici.

Prvi paragraf poglavlja o zamjenicama (§ 1.) Szentmártony je posvetio osobnim zamjenicama te povratnoj zamjenici *sebe*. Sklonidbeni oblici 3. l. jd. osobnih zamjenica prikazani su u *Tablici 10*.

Tablica 10. Szentmártonyjevi oblici osobnih zamjenica za 3. lice jednine svih triju rodova i potvrde iz *Kuharskih naputaka*.

	muški rod		ženski rod		srednji rod	
	Szentmártony	KN	Szentmártony	KN	Szentmártony	KN
N	<i>on</i>	–	<i>ona</i>		<i>ono</i>	–
G	<i>njega, ga</i>	–	<i>nje, je</i>		<i>njega, ga</i>	–
D, L	<i>njemu, mu</i>	–	<i>njoj, joj, ji</i>	<i>njoj (D), nje (L)</i>	<i>njegemu, mu</i>	–
A	<i>njega, ga</i>	–	<i>nju, ju</i>	<i>nju, ju</i>	<i>nje, je</i>	–
V	–	–	–	–	–	–
I	<i>s njim</i>	<i>njim</i>	<i>s njum</i>	–	<i>s njim</i>	–

Izvor: izrada autora prema Szentmártony 1783/2014:89–90.

U *Naputcima* se javljaju i naglašeni (»deni vu posudu vu koje hočeš peči, od zdola **nju** namaži malo s mašču«) i nenaglašeni oblici (»Prekuhaj glavu, osnaži **ju** ...«) ličnih zamjenica u istome padežu (A sg. f.). Jedino odstupanje od sklonidbe osobnih zamjenica u jednini jest L jd. ž. r., u kojem se oblik *nje* može tumačiti kao oblik iz imeničke sklonidbe. Za množinske oblike neće se na ovome mjestu navoditi cijela paradigma jer je premalo potvrda oblika u samome tekstu *Kuharskih naputaka*. Spomenut ćemo oblik A mn. m. r. osobne zamjenice za 3. lice jednine *nje* (»pridaj vu **nje** [u globuše, op. a.] malo govedske juhe«), koji je propisao i Szentmártony i koji je tipičan u cijelom HKKJ-u.

U drugom paragrafu (§ 2.) poglavlja o zamjenicama Szentmártony piše o posvojnim zamjenicama, za koje u *Naputcima* nema potvrda, u § 3. o pokaznima (za koje navodi oblike *ov*, *-a*, *-o*; *on*, *-a*, *-o* i *te*, *ta*, *to*) i pridjevu *isti*, u § 4. o upitnim zamjenicama *gdo?* i *kaj?* te od njih izvedenim neodređenim zamjenicama *negdo*, *nigdo*, *gdogdo* te *nekaj*, *nikaj*, *kajgod*, u § 5. o odnosnim i upitnim zamjenicama *kaj*, *-a*, *-e*; *ki*, *ka*, *ko* i *koteri*, *-a*, *-o* te u § 6. o neodređenim zamjenicama koje u muškom rodu glase *nekoj*, *neki*, *nekoter(i)*, *jeden*, *vsak(i)*, *kojgod*, *kigod*, *koterigod*. Za oblike zamjenice navedene pod § 2., 3., 5. i 6. navodi još da su to pridjevske zamjenice koje se sklanjaju po

pridjevskoj sklonidbi (Szentmártony 1783/2014:89–94). U *Tablici 11* prikazani su Szentmártonyjevi nastavci sklonidbe pridjeva u usporedbi s oblicima pokaznih, odnosnih i neodređenih zamjenica potvrđenih u Pashazijevo tekstu. Kao što je vidljivo, jedino odstupanje jest u L jd. ž. r., u kojem je umjesto propisanoga *-i* ili *-oj* potvrđen nastavak *-e*, što je primijećeno i u nastavcima sklonidbe pridjeva.

Tablica 11. Szentmártonyjevi nastavci deklinacije pridjevskih zamjenica svih triju rodova u jednini i množini i potvrde iz *Kuharskih naputaka*.

	muški rod		ženski rod		srednji rod	
	Szentmártony	KN	Szentmártony	KN	Szentmártony	KN
jednina						
N	-Ø/-i	–	-a	ova	-e/-o	–
G	-ega/-oga	ovoga	-e	ove, one	-ega/-oga	toga
D, L	-emu/-omu	vsakom (L)	-i -oj	koje (L)	-emu/-omu	tomu
A	-ega/-oga	kojega	-u	vsaku, koju	-e/-o	ovo, ono, to
V	-Ø	–	-a	–	-e/-o	–
I	-em -im	kojem	-um	–	-em -im	ovem, tem
množina						
N	-i	–	-e	–	-a	–
G, L	-eh -ih	–	-ih -ih	–	-eh -ih	–
D	-em -im	–	-em -im	–	-em -im	–
A	-e	one	-e	nekoje, ove, one	-a	–
V	-i	–	-e	–	-a	–
I	-emi	–	-emi	–	-emi	–

Izvor: izrada autora prema Szentmártony 1783/2014:83–85;91–94.

3.2.1.4. Brojevi

U Pashazijevoj kuharici glavni se brojevi često, s obzirom na namjenu teksta, javljaju u sintagmama koje označuju vremenski period ili kvantitetu ponavljanja pojedine radnje. Broj *jedan* uvijek je zabilježen slovima, brojevi *dva* i *tri* ponekad brojkom, a ponekad slovima, a broj *četiri* samo slovima. Broj *jeden* javlja se u temeljnoj funkciji broja, odnosno količine (»jeden dan i noć«), kao neodređena zamjenica (»ako se jedan po vode razide«) te u u priložnoj funkciji sa značenjima 'otprilike' (»jedno 5 ali 6 dan«; »jedno dva dni«; »jedno četiri puti«) i 'samo' u priložnoj sintagmi »jedno malo«,

koja je očiti kalk prema talijanskomu *un poco*. Osim broja *jedan* javljaju se i brojevi *dva* (»med dve i dve šnite«) i *četiri*, no iz dostupnih potvrda u tekstu nažalost se ne može utvrditi jesu li se brojevi od dva do četiri sklanjali. Osim glavnih i rednih brojeva, nalazimo i primjer brojevnoga pridjeva: *na dvoje ga razdvoji*. Redni broj *pervi* javlja se i u priložnome obliku: *pervo ga dobro operi*.

3.2.2. Glagoli

Među glagolskim oblicima u *Kuharskim naputcima* dominiraju imperativi, što je uvjetovano prije svega specifičnom diskurznom situacijom teksta: tekstualni se subjekt obraća recipijentu – čitatelju, kuharu – na izravan, neposredan način, zapovijedajući i savjetujući mu, u 2. l. jd., kako da usmjeri svoje postupke da bi na najbolji mogući način pripremio hranu. Od glagolskih vremena u tekstu su zastupljeni samo prezent i futur, a od ostalih glagolskih oblika glagolski pridjev radni i trpni.

3.2.2.1. Imperativ

Szentmártony je u poglavlju gramatike o glagolima posvetio dosta pozornosti tvorbi imperativa. U skladu s rudimentarnom lingvističkom terminologijom onog doba, Szentmártony piše: »Drugo lice imperativa presenta jednine tvori se od prvog lica indikativa presenta. Naime, mijenja ju se:

Tablica 12. Szentmártonyjeve "pretvorbe" prezentskih "nastavaka" u "imperativne".¹⁴

<i>am</i>	u	<i>aj</i>	kao	<i>malam, mal-aj</i>
<i>ajem</i>		<i>ajaj</i>		<i>lajem, l-ajaj</i>
<i>ejem</i>		<i>ej</i>		<i>stejem, st-ej</i>
<i>ijem</i>		<i>i</i>		<i>pijem, p-i</i>
<i>ujem</i>		<i>uj</i>		<i>poslujem, posl-uj</i>
<i>em</i>		<i>i</i>		<i>iščem, išč-i</i>
<i>im</i>		<i>i</i>		<i>držim, drž-i«</i>

Izvor: Szentmártony 1783/2014:104.

Pregled imperativa koji se javljaju u *Kuharskim naputcima* bit će donesen prema Szentmártonyjevu modelu. U skupinu glagola s *-am* u prezentu i *-aj* u imperativu idu Pashazijevi imperativi *pridaj, daj, podaj, pridodaj, zvaljaj, premešaj, zmešaj, kušaj, prekuhaj, skuhaj, odrivaj, herdaj, hordaj, imaj, poperpraj,*

¹⁴ U ovoj se tablici, koja je neizmijenjena preuzeta od Szentmártonyja, koristi njegova originalna terminologija i segmentacija na osnove i završetke, koja naravno ne odgovara današnjim spoznajama o osnovama, gramatičkim morfemima i gramatičkim nastavcima.

preštimaj, cepaj, zribaj, uživaj, tenfaj, zfrigaj, isprešaj, delaj, probaj, postavljaj, cepaj. Riječ je o glagolima koji bi se danas svrstali u V. vrstu, 1. razred (V.1.), prema kriteriju osnove i nastavaka (Barić i sur. 2005:260–265).¹⁵ Za glagole s *-ajam/-ajaj* nema potvrda, a potvrde za glagole s *-ejem/-ej* jesu imperativi *vlej 'ulij'* i *presej 'prosi'*. Potvrde za *-ijem/-i* jesu imperativi *izlij/izli, polij, prilij, zavij/zavi, zeši, pokri*, pri čemu se može primijetiti pravopisna dubleta – Pashazije se ponegdje odlučio za bilježenje dočetnoga *-j*, a ponegdje *ga*, prema njemu suvremenoj normi, izostavlja. Potvrde za *-em/-i* jesu *zasipli, posipli/posiplji, naribli, drapli* (V.2., **posipati – posipljem*), *prižgi, peri, operi, žeri* (V.3., **prižgati – prižgem*) te *nagnjeti* (I.1., **nagnjesti – nagnjetem*). Najviše je potvrda za *-im/-i*, a to su glagoli današnje IV. vrste *zažari, prerahli, ohladi, rastopi, stopi, namoči, omoči, pomasti, prisoli, osoli, ohladi, pocvari, požuti, zakuri, preceđi, ocedi, osnaži, začini, razbeli, rastepi, ogulji, olupu, posuši, zamesi, razhladi, napravi, pusti, postavi, izvadi, razdvoji, dveči, vmori, vudri, gosti (se), okrepi (se), krep (se), hrani (se)* te III.2. *diši, derži*. Jedina potvrda za *-ujem/-uj* jest oblik *probuj*. Iz navedene analize primjetljivo je da Pashazijeva tvorba imperativa u potpunosti odgovara Szentmártonyjev u opisu tog postupka u HKKJ-u. Kao jedinu razliku u odnosu na standard HKKJ-a možemo izdvojiti oblik imperativa *iznami*, kojemu infinitiv, prema RHKKJ-u, glasi *izneti* (*kajkavski.hr*, bez dat.). Prema podacima koji se mogu pronaći u RHKKJ-u, čini se da je imperativni oblik *iznemi* češći, dok se potvrda za *iznami* pronalazi kod jednog pisca iz karlovačke regije, Imbriha Luića (rođen u Karlovcu, a najduže služio u pokupskim pavlinskim samostanima u Sveticama i Kamenskom) (*kajkavski.hr*, bez dat., Gradska knjižnica »Ivan Goran Kovačić«, Karlovac). Oblik *iznami* također se nalazi u rječniku čakavsko-kajkavskih govora okolice Karlovca i Duga Rese (Perušić 1993:40).

3.2.2.2. Present

Iako imperativi dominiraju, u *Kuharskim se naputcima* može pronaći i nešto prezentskih oblika: *izraste, naraste* (I.1.), *more* (I.4.), *precvre* (I.6.), *zavreje, smeje* (I.7.), *napija, prida, biva, kuha, osvetla, napravljaju, imaš, ostane, postane* (V.1.), *jemlje* (V.2.), *prižge* (V.3.), *daje* (V.4.).

3.2.2.3. Futur

Kajkavski futur Szentmártony tumači kao oblik koji se tvori od futura glagola *biti* i »glavnih participa (...) koji završavaju na *al, el, il*, a koji se ne mijenjaju prema padežima, nego samo prema rodovima i brojevima« (Szentmártony 1783/2014:97–103). Na drugome mjestu piše »ponekad se zapovijedati može i s pomoću futura indikativa, kao *budeš malal*«

¹⁵ U ostatku teksta glagolska će se vrsta navoditi rimskom brojkom, a razred arapskom (primjerice, V.1. – 'V. vrsta, 1. razred').

(Szentmártony 1783/2014:105). Čini se da bi se potvrde ovog oblika iz Pashazijeva teksta (*buš mogel, kuhal buš, budeš jel, budeš serkal*) mogle tumačiti upravo u tom imperativnom smislu. U upitnim se konstrukcijama javljaju zanimljivi složeni oblici *je li bude kaj valjalo, je li bude išlo, bude li dobro jesti*.

3.2.2.4. Glagolski pridjev trpni

Ovaj se glagolski oblik najčešće javlja u atributnoj, pridjevskoj funkciji te u jednom primjeru u službi imenskoga predikata: *je rečeno*. U primjeru *pokrito* glagolski je pridjev trpni tvoren sufiksom *-t*.

3.3. Leksik

Leksička razina ovog teksta pruža mnogo materijala za jezičnu, ali i za kulturološku analizu. Zbog toga će sadržaj ovog poglavlja biti iznesen prema tematskom kriteriju, odnosno leksemi će biti grupirani prema sljedećim kategorijama: (1) mesna i riblja jela, odnosno hrana životinjskog podrijetla; (2) bezmesna (»postna«) jela biljnog podrijetla, odnosno povrće, voće, žitarice i začini, žitne kaše, slastice i kolači; (3) ostale kuhinjske potrepštine i pojmovi, u što će se ubrojiti namirnice koje se koriste u kuhanju složenijih jela te kuhinjska pomagala; te (4) glagoli pripremanja i konzumiranja hrane.

3.3.1. Mesna i riblja jela

U *Kuharskim se naputcima* od jestivih životinja spominju *pišče, piščenec, raca, *zajec*,¹⁶ *želva*, a od dijelova mesa *beržolica, črevo, drek* (šćukin ~, *šnepfen* ~ *postni*), *fileki, pleča, pluča, požirak*. Iz navedenoga se može zaključiti da se u kuhinji sjeverozapadne Hrvatske u drugoj polovici 18. stoljeća konzumirala piletina, pačetina, zečetina, ali i meso kornjače, te da su se jeli finiji komadi mesa, ali i iznutrice i ptice. Od slatkovodnih riba pripremali su se *krap* 'šaran', *lin/linj* 'linjak', **menk/menjek* 'manjak, mliječ' i *ščuka* 'štuka', a od morske ribe *štokfiš* 'bakalar'. Od ostalih mesnih jela spominju se *globuši* 'okruglice' te *bospor*. Potonji leksem nalazi se u RHKKJ-u pod natuknicom *bošpor* (mađ. *borspor*) 'kisela juha od ostataka mesa, začinjena bijelim lukom' (*kajkavski.hr*, bez dat.). Od manje poznatih leksema treba spomenuti leksem *beržolica* (dem. od *bržola*, tal. *brisola*, mlet. *brisiolo*) 'goveđa pečenica, meko meso za pečenje, obično dio uz hrptenjaču ili rebra životinje', *šnepfen* 'šljuka (vrsta ptice)' te *fileki* (mađ., iz njem. *Fleck*) 'goveđi želudac priređen za jelo' (*kajkavski.hr*, bez dat.). Svi navedeni leksemi potvrđeni su u RHKKJ-u tako da možemo zaključiti da su bili tipični u kajkavskoj Hrvatskoj 18. stoljeća.

¹⁶ Ovaj je oblik pod asteriskom jer je oblik nominativa *zajec* pretpostavljen, a ne potvrđen u samom tekstu.

3.3.2. Hrana biljnog podrijetla

Od povrća u Pashazijevoj kuhinji koristili su se *celar*, *čerlenec*, *česan*, *korolaba*, *lukek*, *merlin*, *špinac*, *vukret*, *zelenina*, *zelje*, od začina *đimber/đumber*, *klinčec*, *lorbar*, **paper/peper/prper*,¹⁷ *muškaplet* (njem. *Muskatblüte*) ‘muškatni oraščić’, od voća *cibeba* (njem. *Zibebe*, iz tal. *zibibbo*) ‘zrno suha grožđa, grožđica’, *grozdjice*, *grozjič* (*grozdjiče*, isto što i *cibeba*), *lemona*, *mandala* ‘badem’, a od žitnih kaša *fabeta*, *hajdina* i *jačmena kaša*. Ostala jela od žitarica i tijesta jesu *gries*, *kerpica*, *knedelin*, *papa*, *palenta* i **štrukel*,¹⁸ a od kolača *čukulada*, *koh*, *kraflin*, *šmoren* (drobljenac) i *zavijač*.

Od navedenih leksema u RHKKJ-u *česan* se obilježava kao dalmatinizam (»dalm.«); Pashazijeva *korolaba* se u RHKKJ-u spominje samo u obliku *koloraba*; *merlin* se spominje (ali uz *mrkva* i *korenje*); dok se *vukret*, *fabeta* i *papa* uopće ne navode u RHKKJ-u. Iz toga bi se moglo zaključiti da ti leksemi nisu bili uobičajeni u HKKJ-u, barem ne u djelima koja su činila građu za taj rječnik. Leksem *vukret* ‘kelj – vrsta kupusa ili kelja’ (izvori: Jambrešićev, Šulekov te Akademijin rječnik) nalazi se u *Povijesnom rječniku hrvatskog kulinarstva* (Ivanišević 2019:484), a u istom se rječniku može pronaći i leksem *papa* ‘jelo za malu djecu pripremljeno od kuhana kruha ili zemlji’ (izvori: Vuk, Akademijin rječnik) (Ivanišević 2019:85). *Fabeta* je talijanizam sa značenjem ‘juha od boba’.

3.3.3. Ostale kuhinjske potrepštine i pojmovi

Od potrepština koje trebaju biti u svakoj kuhinji kod Pashazija se spominju *belanek*, *žutanek*, *maslo*, *mašča*, *melja* ‘brašno’, **puter/putar*, od kuhinjskih pomagala *canek* ‘krpa’, *forma* ‘kalup’, *rangla* ‘zdjela’, *raženj* ‘ražanj’, *penjača* ‘pijenjača’, *povna* ‘tava’, *povnica* ‘tavica’, *roster* ‘roštilj’, *kozica* ‘lončić’, a od ostalih pojmova *falat* ‘komad’, *falatec* ‘komadić’, *gvirc* ‘začin’, *jestvina*, *krop* ‘kipuća voda ili druga tekućina’, *pena* ‘pjena’, *piškata* (mađ., iz tal. *piskóta*) ‘dvopek, vrsta biskvitnoga keksa’, *šnita*, *šnitlin* ‘kriška’, *šnitica*, *zafrig* ‘zaprška’, *zmešarija* ‘mješavina’, *žerjavka* ‘žeravica’, *žmahno* ‘slasno, ukusno’. Od ovdje nabrojanih leksema valja istaknuti *kozica*, kojemu značenje navedeno u RHKKJ-u (‘željezni, tronožni stalak za ognjište na kojem se kuha’) ne odgovara onom značenju koje se daje iščitati kod Pashazija. Međutim, u karlovačkoj okolici to je ‘lončić’, što odgovara značenju u Pashazijevoj kuharici (Perušić 1993:51).

¹⁷ Nije potvrđen nominativni oblik tako da nije moguće znati je li u pitanju nepostojano *a* ili *e*.

¹⁸ Nije potvrđen nominativni oblik pa je ta imenica pod asteriskom.

3.3.4. Glagoli pripremanja i konzumiranja hrane

Od glagola pripremanja hrane u *Naputcima* se javljaju *cepati*, *cmariti se* ‘pržiti se, pirjati se (polako, na tihoj vatri), peći se polako puštajući iz sebe sok’, *cvreti* ‘rastapati, topiti, pržiti, peći se’, *dišati* ‘odavati miris’, *frigati* ‘pržiti na masti ili ulju’, *nagnjesti* ‘nadjenuti, napuniti’, *ocvreti* ‘otopiti, opržiti, opeći’, *odrivati*, *olupiti (se)* ‘skinuti, ukloniti površinski sloj čega’, *omljati* ‘samljeti’, *opeći*, *osnažiti* ‘očistiti’, *osoliti*, *osvetlati (se)* ‘kulin. popržiti što na masti da dobije svjetliju boju, da postigne prozirnost’, *ožmeknuti* ‘iscijediti, istisnuti tekućinu’, *posipati*, *potresti* ‘protresti što da se prorahli’, *požutiti* ‘kulin. začiniti što na način da dobije boju i ojača okus’, *precvreti* ‘prepržiti, prepeći, prekuhati’, *presejati* ‘prosijati’, *pretegnuti* ‘raširiti, rastegnuti, rasprostrti’, *pretirati* ‘kulin. tretirati sastojke tako da budu dovoljno tečni da se mogu prelijevati kroz određena kuhinjska pomagala’, *prežgati* ‘prepržiti’, *prijeti se* ‘primiti se za dno posude’, *priverći* ‘dodati’, *rastepsti*, *reseći*, *skosati* ‘nasjeckati’, *stopiti*, *tenfati*, *vlejati*, *vmoriti* ‘kulin. umočiti što u otopinu (npr., sol i ocat)’, *vordati* ‘miješati’, *zafrigati*, *zakuriti*, *zaviti*, *zavreti*, *zeseći*, *zesipati*, *zešiti*, *žežmeknuti* ‘iscijediti, ocijediti’, *zfrigati* ‘popržiti na masti ili ulju’. Glagoli iz semantičkog polja konzumiranja hrane jesu *drapati*, *dvečiti* ‘žvakati’, *herdati*, *kermi se*, *probuvati*, *vudriti*, *žerati*.

4. Zaključak

Iscrpna analiza fonologije, morfologije i leksika, prikazana u 3. poglavlju ovog rada, razotkrila je nekoliko zanimljivih varijabli koje bi se mogle tumačiti kao dijalektizmi u odnosu na normu pisane kajkavštine druge polovice 18. stoljeća. Kao referentne točke o koje se odmjeravala standardnost odnosno dijalektalnost jezičnih značajki Pashazijeve kuharice uzeta su djela koja su procijenjena kao mjerodavna za ocjenu dominantnih osobina književnog izraza HKKJ-a. Uz sav metodološki oprez, koji proizlazi iz nekoliko pitanja, mogu se izdvojiti određene varijable koje se mogu tumačiti kao dijalektizmi u kontekstu HKKJ-a. Od fonoloških varijabli izdvojeni su refleksi psl. *d' > j* u imperativu *jej* ‘jedi’ te muljiranje u leksemu *ljug*, koji su prisutni i danas u Pashazijevu materinskom mjesnom govoru Severina na Kupi (ali isto tako i u drugim organskim govorima). Od morfoloških varijabli valja spomenuti nastavke sklonidbe *e*-deklinacije imenica ženskog roda, i to u D i L jd. (*-e*), A jd. (*-o*) te I jd. (*-u*), kao i nastavke deklinacije pridjeva i pridjevskih zamjenica ženskog roda u jednini (*-e*), koji se mogu tumačiti kao određeno odstupanje od morfološke norme koju je predstavio Szentmártony u svojoj gramatici, a koji su, s druge strane,

prisutni u današnjem severinskom idiomu (Marinković 2018). Ostali oblici koji nisu uobičajeni u HKKJ-u jesu vremenski prilozi *anda* i *s opet*, mjesni prilog *kada* umjesto u HKKJ-u uvriježenoga *gda* te oblik imperativa *iznami* od glagola *izneti*. Nabrojani oblici nisu svojstveni samo severinskomu govoru, ali upućuju na hrvatske idiome koji nisu uzeti za podlogu tadašnjega književnog jezika, vjerojatno na idiome čakavske ili prijelazne čakavsko-kajkavske provenijencije. Isto je s leksemima *vukret*, *fabeta*, *papa* i *kozica*, koji se uopće ne pojavljuju u RHKKJ-u ili barem ne u značenju koje imaju u Pashazijevoj kuharici. U tom se rječniku javljaju leksemi *česan* i *merlin*, iako su oni tipičniji na širem karlovačkom području (gdje se rabe i danas) nego u centralnoj kajkavštini.

Sve izneseno, kao i izvedene zaključke, treba uzimati s oprezom. Prvo je ograničenje vezano uz referentne točke na temelju kojih se donose zaključci o normi HKKJ-a 18. stoljeća. Naime, pitanje je koliko pojedina gramatika toga književnog jezika zaista odražava općeprihvaćenu normu svojega vremena. Isto tako, pitanje je koliko *Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika* odražava cjelokupnost leksičkog fonda HKKJ-a, odnosno koji je obuhvat korpusa tekstova koji su poslužili kao izvori za *Rječnik*. Bez obzira na sva ta ograničenja, smatramo da je upravo specifična namjena *Kuharskih naputaka* kao teksta namijenjenog sferi kućanstva i svakodnevne uvjetovala upliv vernakulara u književni idiom, a detaljna analiza pokazala je da je moguće pojedine varijable tumačiti kao svojstvene konkretnom organskom idiomu.

Ako se sva prethodna ograničenja uzmu u obzir i ako se prihvate upravo izneseni zaključci, to omogućuje da dijalektolozi i oni koji se bave poviješću dijalekata (ili bilo kojih ne-književnih idioma) dobiju iz istraživanja ovakvog tipa podatke za rekonstrukciju povijesnog jezičnog stanja u određenom organskom idiomu te za datiranje povijesne pojave neke jezične značajke.

Naposljetku, jedan od zaključaka (ne i manje važan) svakako bi bio da su stare hrvatske kuharice vrlo zanimljiv izvor podataka o prehrambenim navikama i, posredno, društvenim prilikama i kulturnim utjecajima svojega vremena te stoga zaslužuju pozornost i iz filoloških i iz kulturoloških pobuda.

Vrela

- Birling, Ivan Krstitelj. 1813./2006. *Nova zajedno složena zagrebačka kuharska knjiga*. Prir. Puntijar, Zlatko. Zagreb: Stari Puntijar.
- Jembrih, Alojz. 2005. Kajkavski rukopisni kuharski recepti iz 18. stoljeća. *Kaj – časopis za kulturu i prosvjetu*, 6, 45–56.
- Jembrih, Alojz. 2006. *Kuharski napatci* kapucina Pashazija. *Kaj – časopis za kulturu i prosvjetu*, 5-6, 79–94.
- Szentmártony, Ignacije. 1783./2014. *Uvod u nauk o horvatskome jeziku* (preti-sak). Prir. Štebih Golub, Barbara. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i je-zikoslovlje.

Literatura

- Barac-Grum, Vida. 1993. *Čakavsko-kajkavski govorni kontakt u Gorskom kota-ru*. Rijeka: Izdavački centar Rijeka.
- Barić, Eugenija i dr. ⁴2005. *Hrvatska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Bezljaj, France. 2005. *Etimološki slovar slovenskega jezika IV.: Š – Ž*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Damjanović, Stjepan. 2005. *Staroslavenski jezik*. Zagreb: Hrvatska sveučiliš-na naklada.
- Ivanišević, Jelena. 2015. *Povijesni rječnik hrvatskog kulinarstva: A – M*. Za-greb: Institut za etnologiju i folkloristiku.
- Ivanišević, Jelena. 2017. *Od kuharice do književnosti: Ogledi o kulinarskoj pro-zi*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku.
- Ivanišević, Jelena. 2019. *Povijesni rječnik hrvatskog kulinarstva: N – Ž*. Za-greb: Institut za etnologiju i folkloristiku.
- Kapović, Mate. 2010. *Čiji je jezik?*. Zagreb: Algoritam.
- Katičić, Radoslav. 2013. *Hrvatski jezik*. Zagreb: Školska knjiga.
- Kemiveš, Mirko. 2001. Dolazak kapucina u Varaždin i znameniti kapucini tijekom 300 godina varaždinskog samostana. *Radovi Zavoda za znanstve-ni rad HAZU Varaždin*, 12-13, 123–146.
- Marinković, Marina. 2018. *Kajkavski govori istočnoga Gorskoga kotara*. Za-greb – Delnice: Hrvatska sveučilišna naklada – Ogranak Matice hrvat-ske u Delnicama.
- Perušić, Marinko. 1993. *Rječnik čakavsko-kajkavskih govora karlovačko-dugo-reškog kraja*. Karlovac: Radio Karlovac.
- Schubert, Bojana; Barbara Štebih Golub. 2020. Norma i praksa: prakticira-ju li kajkavski gramatičari pisci normu iz svojih gramatika u vlastitim književnim djelima?. Ur. Glušac, Maja. *Od norme do uporabe: 2. Zbornik*

radova sa znanstvenoga skupa Od norme do uporabe 2, održanoga 28. i 29. rujna 2018. godine na Filozofskom fakultetu u Osijeku. Osijek – Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku – Hrvatska sveučilišna naklada.

Šojat, Antun. 2009. *Kratki navuk jezičnice horvatske: Jezik stare kajkavske književnosti*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

Štebih Golub, Barbara. 2014. Studija Ignac Szentmártony i Uvod u nauk o horvatskom jeziku. Prir. Štebih Golub, Barbara. *Uvod u nauk o horvatsko-me jeziku*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

Štebih Golub, Barbara. 2018. Mali uvid u bogatu kajkavsku gramatikografiju. *Fluminensia*, 1, 127–151.

Zubčić, Sanja. 2015. Hrvatskoglagoljski tekstovi kao izvor podataka za povijesnu dijalektologiju hrvatskoga jezika. *Croatica*, 39 (59), 95–106.

Mrežni izvori

Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika (izvor: <https://kajkavski.hr/>)

Gradska knjižnica »Ivan Goran Kovačić«, Karlovac: *Ljekaruša Imbriha Luiča* (izvor: <https://gkka.hr/wp-content/uploads/2022/09/Tekst-1.pdf>)

Standard and dialect features of the *Cooking Instructions* of Capuchin friar Pashazije

Abstract

This paper deals with the language of the Kajkavian *Cooking Instructions* of the Capuchin friar Pashazije from 1787, considering the point of view of synchrony and diachrony. From a synchronic point of view, an attempt will be made to determine the standard or dialectal nature of certain linguistic features in Pashazije's text. Scholars of the literary Kajkavian language point out that »the language in the works of writers of a particular period is essentially one and the same, regardless of which Kajkavian region the writer comes from«, and that »on the basis of these works, it is impossible to obtain a historical dialectal picture of the Kajkavian subdialects and local idioms« (Šojat 1981:2). However, cookbooks are a type of text for practical purposes, so vernacular elements will penetrate them more than other types of texts. In the identification and analysis of the dialectal features in the *Cooking Instructions*, the starting point is the assumption that dialectally coloured linguistic features can be distinguished based on a comparison with the features of the literary Kajkavian language, which are described and/or prescribed in the grammars of that idiom. Szentmártony's *Introduction to the Horvatski Language* (1783) was chosen as the reference grammar for that part of the analysis.

In the second part of the analysis, from the starting point of historical dialectology, the possibility is considered that the variables identified as dialectal in Pashazije's idiolect are attributed to individual organic systems of the Kajkavian language. Those variables are compared with what is known in the dialectological literature about the present-day linguistic features of Pashazije's native idiom (Pashazije was born in Severin na Kupu, which belongs to the eastern branch of Goranski dialect of Kajkavian, and he served as a guardian of the Capuchin monastery in Zagreb and Varaždin). Finally, under the assumption that observed deviations from the norm of the eighteenth-century Kajkavian standard and selections among individual variants really represent the influence of the dialect, the possibility of obtaining information about the characteristics of the organic local idioms of Kajkavian in the 18th century is considered.

Ključne riječi: kajkavske kuharice, hrvatski kajkavski književni jezik, govor Severina na Kupu, Ignacije Szentmártony

Keywords: Kajkavian cookbooks, Croatian Kajkavian Literary Language, local idiom of Severin na Kupu, Ignacije Szentmártony

